Eglwys Sant Mihangel Llanfihangel-ar-arth

Eglwys Sant Mihangel yw Eglwys y Plwyf a phentref Llanfihangel-ar-arth.

Daw enw y plwyf a'r pentref o enw Eglwys y Plwyf—mae 'Llanfihangel' yn golygu bod yna Eglwys i'r Sant Mihangel (St Michael yn Saesneg) ac mae 'ar-arth' siwr o fod yn golygu ei bod ar ben bryn. ***1.*** *Ydych chi'n gallu gweld pam?*

Mae enw'r Eglwys yn hen iawn—mae'n adeilad Grade II*, yn golygu ei bod yn adeilad o ddiddordeb arbennig, y dylid ei gadw.

2. *(i) Pam mae'r Eglwys yn bwysig?*
(ii) Beth gallwch chi gweld sydd yn dangos oedran yr Eglwys?
(iii) Pa mor hen ydych chi'n credu yw'r Eglwys?

Eglwys Sant Mihangel,
Llanfihangel-ar-arth,
Sir Gaerfyrddin,
SA39 9JU

Ficer Bonnie Timothy, Y Ficerdy,
Llanfihangel-ar-arth, SA39 9HU
Ffon: 01559 384 858
bronwentimothy@gmail.com

Hanes yr Eglwys

Mae safle'r Eglwys yn henach na'r Eglwys ei hun. Mae siwr o fod yn Geltaidd—o'r Oes Haearn.

Rydyn ni'n credu 'roedd y safle yn lle addoli i'r Celtiaid, oherwydd enw'r Eglwys ac y **ddwy garreg cysegredig** (*henebion*) sydd yn yr Eglwys, a ddarganfuwyd ar y safle.

Mae un yn garreg fedd **Rufeinig** o'r 5ed ganrif, a'r llall yn carreg Geltaidd, o bosib carreg allor neu gaead arch a daflwyd allan yn yr 11eg ganrif gan y Normaniaid.

Adeiladwyd yr Eglwys yn yr 13eg ganrif, felly mae'n **ganoloesol.** Adeiladwyd estyniadau yn yr 16eg ganrif a'r 19eg ganrif.

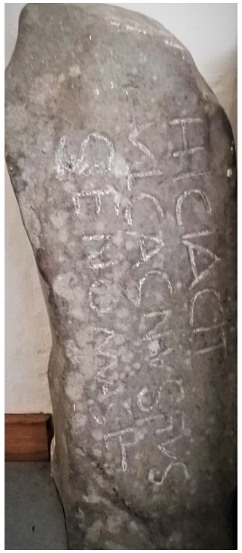

3. *Allwch chi ddod o hyd i'r cerrig cysegredig?*

4. *(i) Pa garreg yw'r garreg* ***Rhufeinig****?*
(ii) Beth oedd ei phwrpas?

5. *(i) Pa garreg yw'r garreg* ***Geltaidd****?*
(ii) Beth oedd ei phwrpas?

Tu fewn i'r Eglwys

Mae yna llawer o bethau pwysig ac hanesyddol yn yr Eglwys.

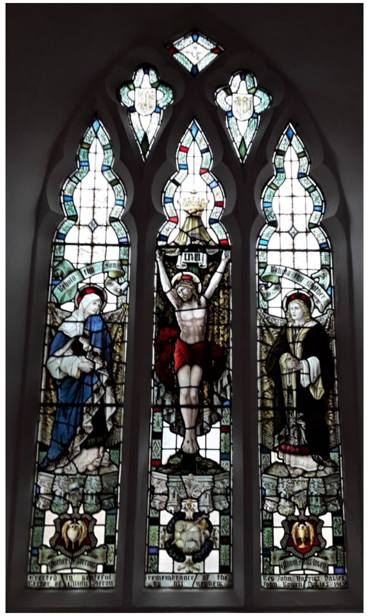

6. *Ydych chi'n gallu cael gafael o'r pethau yma?*

i) Ffenestri lliw

ii) Plac i beilot bu farw yn yr Ail Rhyfel Byd

iii) Plac sydd yn sôn am De America

iv) Enwau Ficeriaid Llanfihangel-ar-arth a Phencader

1660	OWEN JONES
1661	GRIFFIN JONES
1669	MAURICE MEREDITH
1688	DAVID PARRY
1707	JOHN COBNER
1730	JOSHUA JONES
1753	DAVID HUGHES
1787	METHUSALEM WILLIAMS
1818	THOMAS LEWES
1850	JOHN EDWARDS
1860	EVAN JONES
1875	JAMES JONES
1887	JOHN THOMAS HUGHES
1931	DANIEL EVANS
1958	JOHN OLIVER EVANS
1984	GUY MAXWELL LYON EVANS
1992	JOHN HUGH ALEXANDER JAMES
2006	BRONWEN DORIS TIMOTHY

Hanes Modern Eglwys Sant Mihangel, Llanfihangel-ar-arth

Daeth y Rhufeiniaid a Christnogaeth yma. Roedd yr Eglwys yn bwysig iawn i gymdeithas—fel Eglwys y Plwyf, roedd Eglwys Sant Mihangel yn ganolog i blwyf Llanfihangel-ar-arth. Roedd Eglwysi yn gofalu am dlodion cyn i Harri'r VIII cael gwared a'r mynachlogydd. Roedd crwydriaid yn cael eu cosbi, ac erbyn Oes Fictoria, roedd tlodion yn cael eu hanfon i'r tlotai cas.

Terfysgoedd Beca oedd pan oedd ffermwyr yn dinistrio tollbyrth Gorllewin Cymru. Roeddynt yn dioddef o dlodi a'n ofni'r tlotai, felly doedden nhw ddim yn gallu talu'r tollau ar y ffyrdd. Daeth yr enw 'Rebecca' o'r Beibl, Genesis 24:60.

Daeth y terfysgoedd i Llanfihangel-ar-arth yn 1843, pan anfonwyd llythyrau bygythiol gan 'Eliza' a chasglwyd 150 o ddynion yn y nos (mewn dillad menywod neu wedi cuddio eu hwynebau) i ddinistrio tollborth Llanfihangel-ar-arth. Ymunon nhw gyda 2000 o bobl a wnaeth dinistrio Tloty Caerfyrddin—roedd rhaid anfon y fyddin i geisio rheoli'r torf.

***7.** Beth yw: (i) crwydryn? (ii) tollborth? (iii) tloty?*

Brad y Llyfrau Gleision oedd arolwg mewn i addysg yng Nghymru yn 1847. Roedd yn 'brad' oherwydd wnaeth y llyfrau ymosod ar y iaith Cymraeg a menywod Cymru ***8.** Pam?*

Ysgrifennodd y Ficer Enoch James iddynt mai bai tlodi oedd fod addysg gwael yng Nghymru, ac mai dim ond Ysgolion Sul oedd yn addysgu'r plant.

Aeth **Sarah Jacob** i'r Ysgol Sul. Cafodd ei geni yn 1857, i Evan ac Hannah Jacob o Lethrneuadd Uchaf. Daeth hi'n enwog fel yr 'Welsh Fasting Girl'.

Yn 1867, dwedodd Sarah doedd hi ddim yn bwyta. Aeth y Ficer Evan Jones i'w hymweld a hi ac ymunodd hi a'r Eglwys. Daeth y Ficer i credu bod Sarah yn wyrth. Ysgrifennodd llythyr i'r papurau newydd yn gwahodd dynion meddygol i astudio hi. Rhoddodd y doctoriaid '24-hour watch' ar Sarah a bu farw hi yn fuan, yn 1869. Honnodd hi nad oedd hi wedi bwyta am 113 wythnos.

Aeth ei rhieni i'r carchar am ddynladdiad - ei thad am 12 mis, ac ei mam am 6 mis. Claddwyd Sarah Jacob a'i theulu ym mynwent yr Eglwys.

***9.** Pam oedd pobl yn ei chredu hi?*

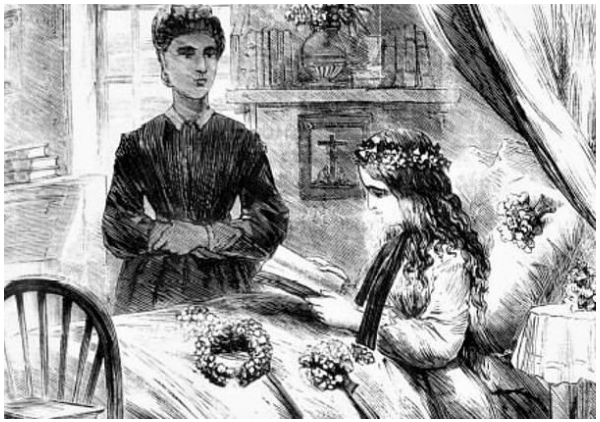

Ar ôl ganrifoedd o dlodi, daeth y rheilffyrdd â mwy o waith ac arian i'r ardal. Adeiladwyd Rheilffordd Pencader yn 1864 a Rheilffordd Llanfihangel-ar-arth yn 1869—rhoddodd Evan Jones y bai ar y rheilffyrdd am farwolaeth Sarah Jacob, oherwydd wnaethon nhw lledaenu newyddion o'i chyflwr hi. Ond death y rheilffyrdd a gwaith—pan cauoedd y rheilffyrdd, oedd rhaid i lawer o ddynion yr ardal mynd i weithio yn Ne Cymru, fel yn y pyllau glo.

Roedd hefyd rhaid i ddynion lleol mynd i ryfel. Lladdwyd 17 dyn ifanc yn y Rhyfel Byd 1af, sydd yn cael eu cofio ar Cofeb Pencader, gyda 4 dyn a laddwyd hefyd yn yr Ail Ryfel Byd. Mae plac yn Eglwys Sant Mihangel hefyd yn cofio peilot a lladdwyd yn yr Ail Ryfel Byd:

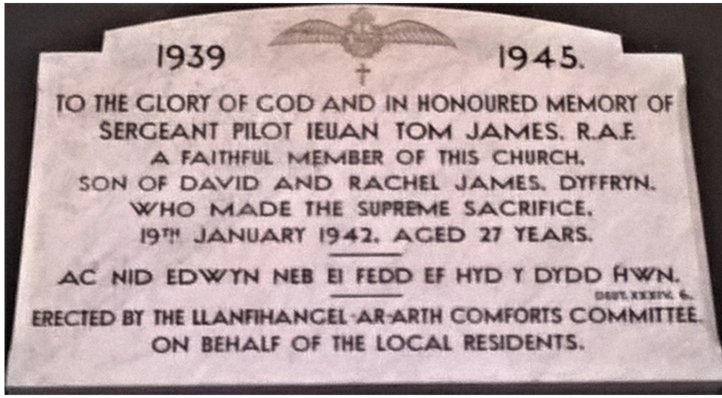

Adeiladwyd ysgol Llanfihangel-ar-arth yn 1864. Roedd gyda'r ysgol lle i 105 o blant—adeiladwyd estyniadau yn ddiweddarach. Dathlwyd ei ganmlwyddiant yn 1964. Ymgyrchodd Cymdeithas yr Iaith yn erbyn cynlluniau'r cyngor i gau'r ysgol. Cafodd yr ysgol ei cau yn 2003. Nawr mae'r adeilad yn cael ei ddefnyddio fel neuadd y pentref.

www.santmihangelllanfihangelararth.org

CRONFA DREFTADAETH
HERITAGE FUND